

ISKUSTVA ONLINE NASTAVE ARAPSKOG JEZIKA ZA VRIJEME PANDEMIJE

Zehra ALISPAHIĆ

Fakultet islamskih nauka UNSA
zehra.alispahic@fin.unsa.ba

SAŽETAK: Rad predstavlja rezultate empirijskog istraživanja stavova i iskustava učenika, studenata i profesora online nastave arapskog jezika u odgojno-obrazovnim ustanovama Islamske zajednice, medresama, gimnazijama i fakultetima u vremenu pandemije COVID-19 koje je realizirano od marta do juna 2020, i tokom 2021. školske/akademske godine. Rezultati istraživanja koje je provedeno putem Google obrasca upitnika na uzorku od 878 učenika i studenata te 28 profesora, u devet medresa, dvije gimnazije i tri fakulteta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini i zemljama iz bližeg regiona, ukazali su na efekte online nastave arapskog jezika, kvalitet njezine realizacije te stepen zadovoljstva učenika, studenata i profesora novim pristupom u realizaciji nastavnih sadržaja.

Ključne riječi: arapski jezik, online nastava, učenici, studenti, profesori, medrese, gimnazije, fakulteti

Uvod

Kriza uvjetovana pojavom pandemije virusa COVID-19 od proljeća 2020. godine kompletan obrazovni proces u cijelome svijetu, pa tako i u odgojno-obrazovnim ustanovama Islamske zajednice, transformirala je u *online* format. Brojne poteškoće i izazovi uvjetovani novim načinom realiziranja nastavnog procesa savladavali su se u hodu, a Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini je spremno odgovorila na ovaj izazov.¹ Imajući u vidu specifičnosti nastave arapskog jezika u medresama, gimnazijama i fakultetima Islamske

zajednice, ovaj rad i empirijsko istraživanje koje ga prati, želi ukazati na efekte online nastave arapskog jezika, kvalitet njezine realizacije te stepen zadovoljstva učenika, studenata i profesora novim pristupom u realizaciji nastavnih sadržaja.

Na osnovu podataka Uprave za obrazovanje i nauku Rijasetu Islamske zajednice nastava arapskog jezika realizira se u osam medresa, dvije gimnazije i tri fakulteta. Osim u Medresi "Reis Ibrahim-ef. Maglajlić" u Banjoj Luci, gdje se arapski jezik izučava dvije godine, u svim drugim medresama na području Bosne

i Hercegovine i Sandžaka arapski jezik se izučava četiri godine sa po tri sata sedmično. Broj časova se povećava u okviru izborne nastave. Nastavu arapskog jezika u medresama pohađa ukupno 2620 učenika, od čega je 1466 učenica. U realizaciji nastave arapskog jezika angažirano je 25 profesora.² Uz zvanični *Udžbenik arapskog jezika* autora Ahmeda Halilovića za 1, 2, 3. i 4. razred u okviru redovne ili izborne nastave u medresama se koristi različita novija literatura za učenje arapskog jezika za strance poput serijala udžbenika العربية بين يديك u četiri dijela; سلسلة اللسان والتكلم; تواصل

¹ Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini, Reisu-l-ulema, "Instrukcije o postupanju organizacionih jedinica, organa,

ustanova i drugih pravnih lica Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini", broj: 01-03-1-1313/20, 12. mart 2020. godine.

² U daljem tekstu termini profesori, učenici i studenti implicirajući su za oba spola.

U dvije gimnazije u okviru Islamske zajednice, arapski jezik se izučava četiri godine sa izuzetkom *Cambridge programa* u Prvoj bošnjačkoj gimnaziji, gdje se ne izučava. Na jezičkom smjeru i u okviru izbornog predmeta arapskog jezika, broj časova raste na sedmičnom nivou. Nastavu arapskog jezika u gimnazijama pohađa 345 učenika, od čega 236 učenica. U realizaciji nastave arapskog jezika u gimnazijama angažirana su tri profesora. Zvanični udžbenici arapskog jezika u Islamskoj gimnaziji "Dr. Ahmed Smajlović" u Zagrebu su *Arapski jezik za I, II, III, IV razred srednje škole* autorice Adile Begović. Zvanični udžbenici arapskog jezika u Prvoj bošnjačkoj gimnaziji u Sarajevu su *Mastering arabic, 1 i 2* autora J. Wightwicka M. Gaafara.

Na tri fakulteta u okviru Islamske zajednice arapski jezik kao obavezni predmet se izučava šest semestara na Islamskom pedagoškom fakultetu u Bihaću. Na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu arapski jezik se izučava četiri semestra na Teološkom programu i Programu za islamsku vjeronauku, a tri semestra na Programu za imame. Na Odsjeku za islamsku vjeronauku Islamskog pedagoškog fakulteta u Zenici arapski jezik ima status obaveznog u četiri semestra, a u dva status izbornog. Na Odsjeku za socijalnu pedagogiju ima status izbornog predmeta dva semestra kao i na Odsjeku za predškolski odgoj i obrazovanje. Na Odsjeku za arapski jezik i književnost izučava se na dodiplomskom i postdiplomskom studiju. Nastavu arapskog jezika na fakultetima pohađa više od 800 studenata. U realizaciji nastave, predavanja i vježbi na fakultetima Islamske zajednice angažirano je 8 profesora i 5 asistenata. Svaki od fakulteta ima slobodan pristup odabiru literature i nastavnih sadržaja za

nastavu arapskog jezika, što je ozvaničeno kroz usvojene silabuse za sve nivoe izučavanja arapskog jezika.³

1. Propitivanje kvaliteta online nastave arapskog jezika

Kako bi se stekao uvid u iskustva i stepen zadovoljstva realizacijom nastave arapskog jezika, izrađena su dva anketna upitnika: jedan za profesore arapskog jezika u medresama, gimnazijama i na fakultetima, i drugi za učenike i studente. U kreiranju upitnika rukovodili smo se našim dugogodišnjim iskustvom u nastavi arapskog jezika u srednjoj školi i na fakultetu u učionici i dvogodišnjim iskustvom u *online* formatu pa je tako i korišten instrumentarij posebno kreiran za potrebe ovoga istraživanja. Analizom odgovora na pitanja postavljena u ovim anketama nastojali smo doći do valjanih saznanja o tome kako se odvijala nastava arapskoga jezika i kako se još uvijek odvija u uvjetima pandemije virusa COVID-19 te koji je stepen zadovoljstva učenika, studenata i profesora okolnostima i rezultatima novog oblika nastave. Istovremeno smo željeli propitati da li je novonastala situacija uzrokovana pandemijom bila prilika da se započete aktivnosti u izradi novih nastavnih planova i programa arapskog jezika i odabira novih udžbenika ubrzaju. Istraživanje je provedeno tokom mjeseca decembra školske/akademske 2021/2022. godine u skladu sa etičkim standardima koji se odnose na informirani pristanak sudionika i mogućnost da u bilo kojem momentu odustanu od istraživanja.

1.1. Ciljevi istraživanja online nastave arapskog jezika

Među ciljevima koje smo postavili na početku ovog istraživanja su:

- ostvariti uvid u stavove učenika, studenata i profesora arapskog jezika u vezi s *online* nastavom arapskog jezika;
- ispitati koji su bili najveći izazovi *online* nastave na predmetu arapski jezik za učenike i studente s jedne strane i profesore s druge strane;
- ispitati da li je upotreba multimedija u realizaciji nastave arapskog jezika popravila zadovoljstvo učenika i dostignute rezultate u poznavanju arapskog jezika;
- ispitati da li je *online* nastava arapskog jezika predstavljala opterećenje ili je bila poticaj za nove iskorake u prezentiranju nastavnog gradiva iz arapskog jezika;
- ispitati da li bi *online* nastava i upotreba multimedija bila poželjna i nakon vremena pandemije COVID-19;
- utvrditi da li je vrijeme pandemije COVID-19 prilika za uvođenje novih metoda u nastavu arapskog jezika u odgovajno-obrazovnim institucijama Islamske zajednice.

1.2. Istraživački uzorci

Istraživanje je realizirano *online* putem *Google* forme i kroz dvije ankete⁴. Usljed objektivnih okolnosti izazvanih pandemijom COVID-19, podaci su prikupljeni online putem nakon što su na svoje e-mail adrese učesnici dobili link sa instrumentarijem i uputstvima za istraživanja. U distribuiranju linkova i animiranju učesnika u istraživanju veliku pomoć smo imali od nadležne Uprave za obrazovanje i nauku Rijasete islamske zajednice, sekretara škola, prodekana i predmetnih profesora. U anketama su učestvovali učenici, studenti i profesori arapskog jezika odgojno-obrazovnih i naučnih

magistrici psihologije i asistentici Mirzeti Brkić sa Katedre za Religijsku pedagogiju i religijsku psihologiju na Fakultetu islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu.

³ Službeni uvid u podatke o nastavi arapskog jezika u medresama, gimnazijama i fakultetima Islamske zajednice ostvaren je u suradnji sa Upravom za obrazovanje i nauku Rijasete IZ u BiH, dr.

Ekremom Tucakovićem i mr. Seidom Eminovićem, te sa sekretarima škola i fakulteta i predmetnim profesorima.

⁴ Za tehničku podršku u kreiranju anketnog obrasca zahvalnost dugujem

ustanova Islamske zajednice na prostorima Bosne i Hercegovine, Sandžaka, Republike Hrvatske i medresa iz Crne Gore.⁵

1.3. Uzorak profesora

Prva anketa bila je namijenjena profesorima arapskog jezika i u njoj je učestvovalo 28 ispitanika, 46,4% iz medresa, 39,3% sa fakulteta, 7,1% iz gimnazija i isto toliko iz drugih ustanova. Među ispitanicima je bilo 53,6% profesora i 46,4% profesorica. U prvih deset postavljenih pitanja saznali smo da je sedmična opterećenost profesora arapskog jezika različita u zavisnosti od ustanove u kojoj realiziraju nastavu arapskog jezika. Taj broj u medresama na sedmičnom planu dostiže i 21 čas. Na isti način razlikovao se i broj učenika i studenata pred kojim izvode nastavu arapskog jezika kao i broj nastavnih planova koje realiziraju. Profesori koji rade u nastavi arapskog jezika imali su od 2 do 29 godina radnog staža, a 40% profesora u nastavi arapskog jezika radi više od 15 godina. Svega 14,2% profesora u nastavi arapskog jezika radi manje od deset godina. Profesori su odgovarali na 54 pitanja. Prvih devet pitanja se odnosilo na njihov profesorski dosje, 25 pitanja bilo je sa mogućnošću odabira jednog odgovora, treća skupina od 14 pitanja ostavljala je mogućnost odabira više odgovora, a posljednja tri pitanja odnosila su se na slobodne odgovore i preporuke.

1.4. Uzorak učenika i studenata

Druga anketa bila je namijenjena učenicima i studentima i u njoj je učestvovalo 878 ispitanika. Među ispitanicima 40,5% bili su učenici i studenti, a 59,5% bile su učenice i studentice. Učenici medresa u anketi su učestvovali sa 77,9%, učenici gimnazija sa 14,8%, a studenti fakulteta

sa 7,7%. Iz prvih nekoliko pitanja u anketi saznali smo da je većina ispitanika starosne dobi od 16 do 18 godina te da većina pohađa najmanje 2 do 3 časa nastave arapskoga jezika na sedmičnom nivou. U anketi su učestvovali učenici svih razreda medresa i gimnazija, ali je primijetno veći broj učenika trećih i četvrtih razreda koji su u prethodne dvije godine imali iskustvo online nastave arapskog jezika. Isti zaključak odnosi se i na studente treće i četvrte godine fakulteta. Učenici i studenti su odgovarali na 39 pitanja. Prvih devet se odnosilo na njihov lični dosje, instituciju u kojoj uče arapski jezik, starosnu dob i sedmičnu opterećenost. Ostalih 30 pitanja bilo je s mogućnošću odabira jednoga odgovora, a posljednja tri pitanja odnosila su se na slobodne odgovore i preporuke.

2. Rezultati istraživanja

2.1. Deskriptivna analiza uzorka profesora

Profesori arapskog jezika u omjeru od 32,1% odgovorili su da se nastava arapskog jezika najviše realizirala *online*. Njih 28,6% je istaklo da je nastava bila organizirana pola *online*, a pola u školi i na fakultetu, 25% je reklo da je nastava bila najviše organizirana u školi ili na fakultetu. Dvije skupine od 7,1% kazale su da su isključivo radili *online* ili isključivo u učionici. U kontekstu spremnosti obrazovnih institucija i njihove tehničke opremljenosti da odgovore na izazove COVID-19 i iznenadnu transformaciju na *online* sistem nastave, veoma mali broj ispitanika je izrazio nezadovoljstvo, dok je njih 39,3% istaklo da su njihove škole i fakulteti bili umjereno spremni za taj čin, 32% je kazalo da su škole ili fakulteti bili u potpunosti spremni, a 25% je istaklo da su

škole i fakulteti bili samo djelimično spremni. Ohrabrujuća je činjenica da je 46,4% profesora istaklo kako je pandemija samo umjereno utjecala na efekte *online* nastave arapskog jezika, 35,7% smatra da je djelimično utjecala, a samo 14,3% smatra da je u potpunosti utjecala. Čak 39,3% profesora je reklo da je teže realizirati *online* nastavu arapskog jezika, 35,7% je konstatovalo da je umjereno teže realizirati nastavu *online* putem, a 25% smatra da je umjereno teže realizirati *online* putem. Na pitanje da li je *online* nastava promijenila strategiju prenošenja znanja i pripreme za nastavu, 39,3% je reklo da se to desilo umjereno, 35,7% da je to bilo djelimično i 25% da je to bilo u potpunosti.

U kontekstu naše pretpostavke da je *online* nastava arapskog jezika omogućila uvođenje novih trendova u nastavi arapskog jezika, 42,9% profesora je kazalo da je to bilo djelimično, 39,3% da je to bilo umjereno, a 17,9% da se to desilo u potpunosti. Ohrabrujuće je da niko nije kazao da nije bilo moguće uvoditi nove trendove u nastavu arapskog jezika *online* putem. Na pitanje da li su ishodi *online* nastave arapskog jezika imali više pozitivnih nego negativnih ishoda, čak 53,5% profesora je odgovorilo sa "ne", a 35,7% da su imali, ali samo djelimično. Nezadovoljstvo ovim oblikom nastave možda se najbolje reflektira u odgovoru na pitanje da li su rezultati učenika i studenata koje su postigli tokom *online* nastave refleksija njihovog vlastitog truda bez pokušaja prevare, kada je samo 14,3% odgovorilo da su u potpunosti uvjereni da je tako. Ostalih 39,3% djelimično smatra da je to rezultat njihovog vlastitog truda, 32,1% ne smatra da su ti rezultati refleksija njihovog truda, a 14,3% smatra da je to samo refleksija njihovog truda bez pokušaja prevare.

⁵ U anketi su učestvovali učenici i profesori arapskog jezika Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu, Elči Ibrahim-pašine medrese u Travniku, Behram-begove medrese u Tuzli, Karađoz-begove medrese u Mostaru, Medrese "Osman- ef. Redžović"

u Velikom Čajnu kod Visokog, Medrese "Reis Džemaludin-ef. Čaušević" u Cazinu, medrese "Reis Ibrahim-ef. Maglajlić" u Banjoj Luci; medrese "Mehmed Fatih" u Podgorici, Prve bošnjačke gimnazije u Sarajevu, Islamske gimnazije "Dr. Ahmed

Smajlović" u Zagrebu, studenti i profesori arapskog jezika Fakulteta islamskih nauka UNSA; Islamskog pedagoškog fakulteta UNZE; Islamskog pedagoškog fakulteta u Bihaću i Fakulteta za islamske studije u Novom Pazaru.

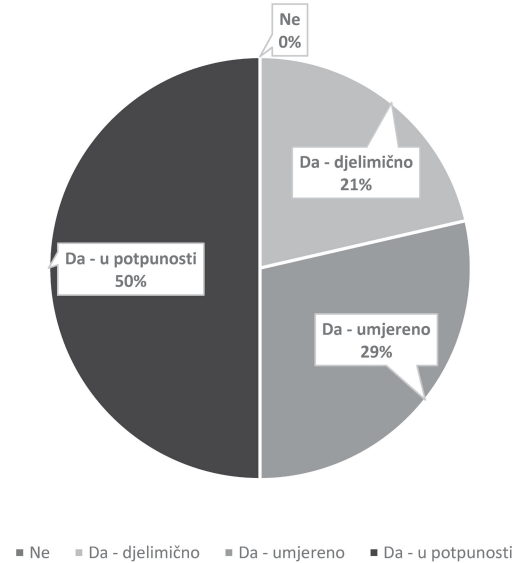
Grafikon 1. pokazuje spremnost profesorskog kadra na inovacije u nastavi arapskog jezika, dok *Grafikon 2.* ipak, ukazuje na njihovu sumnju da *online* nastava, ukoliko potraje, može imati utjecaja na dugoročno poboljšanje nastave arapskog jezika. Sumnja da *online* nastava arapskog jezika može imati utjecaja na podizanje standarda u nastavi arapskog jezika primijetna je i u *Grafikonu 3.* gdje samo 18% u potpunosti vjeruje da se to može desiti. Također, dok 29% profesora smatra da *online* nastava arapskog jezika neće imati utjecaja na pozitivne efekte u ishodima učenja, samo 7% vjeruje u potpunosti da će efekti u ishodima biti prisutni. Ostalih 57% smatra da će efekti biti djelimično prisutni, ili će se to umjereno desiti, 7%. Šta više, 67,9% smatra da su efekti *online* nastave arapskog jezika samo djelimično pozitivni.

Ono što je ohrabrujuće je činjenica da je 53,6% profesora umjereno spremno dočekalo situaciju sa pandemijom, 21,4% je bilo djelimično spremno, a 25% u potpunosti je spremno ušlo u novo iskustvo online nastave. Samo 7,1% profesora je imalo u potpunosti potrebu za dodatnom edukacijom, 67,9% profesora je trebalo djelimičnu edukaciju, a 21,4% umjerenu edukaciju. Istraživanje je pokazalo da grafijske i fonetske osobnosti arapskog jezika profesorima nisu pravile ozbiljnije smetnje u realizaciji nastave, pa je 25% kazalo da im se smetnje nisu dešavale, kod 42,9% to je bilo djelimično, a kod 32,1% smetnje su bile umjerene.

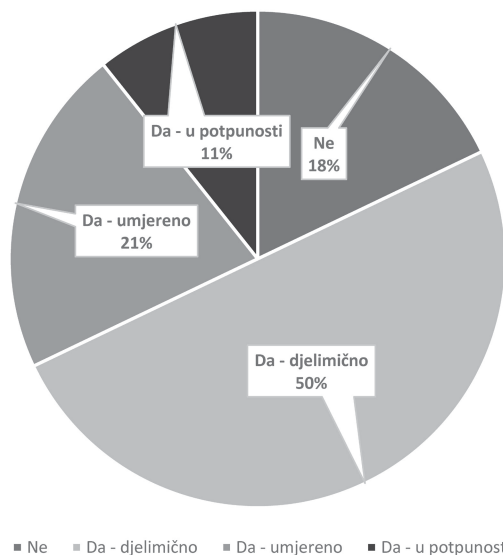
Samo je 21,4% ispitanika konstatovalo da nije imalo problema oko vrednovanja učenika tokom online nastave arapskog jezika, dok su ostalih 39,3% rekli da su imali umjerene poteškoće odnosno djelimične, 28,6%. Profesori u procentu od 10,7 imali su u potpunosti poteškoće kod vrednovanja učenika i studenata.

Samo 7,1% profesora ne osjeća umor nakon *online* nastave arapskog jezika, 17,9% su u potpunosti umorni, 39,3% su umjereno umorni, a 35,7% su djelimično umorni. O podijeljenim emocijama bogatstva i sreće profesora

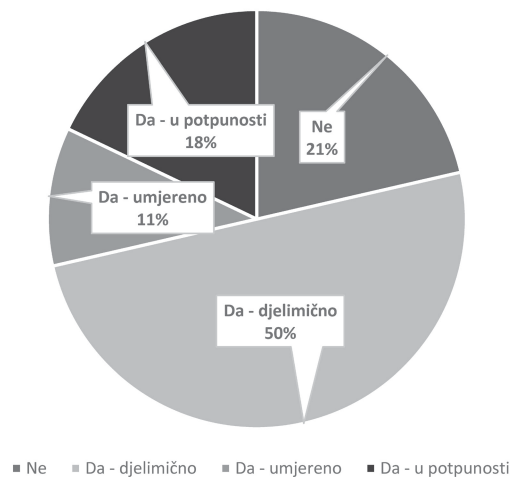
Grafikon 1. Da li ste spremni na inovacije u online nastavi arapskog jezika?

Grafikon 2. Nastava arapskog jezika na daljinu imat će utjecaja na dugoročno poboljšanje nastave arapskog jezika?

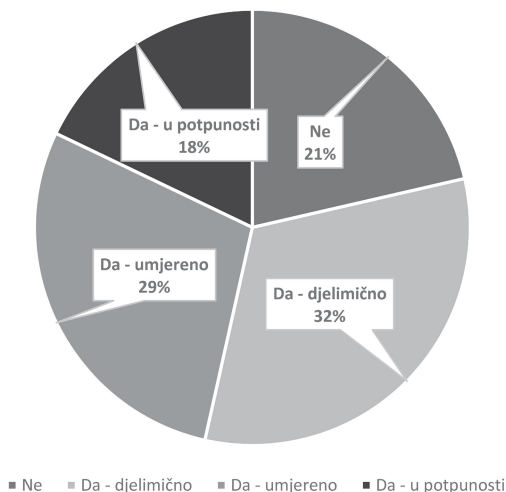

Grafikon 3. Online nastava arapskog jezika imat će utjecaja na podizanje standarda u nastavi arapskog jezika?

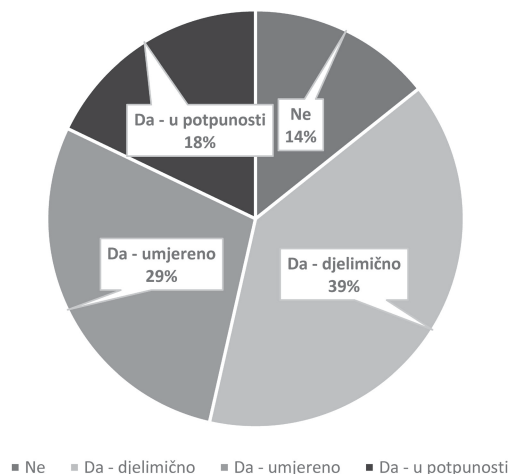

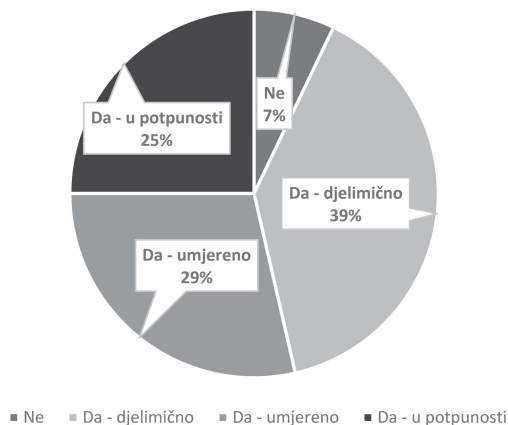
Grafikon 4. Da li ste kao profesor/profesoricica sa online iskustvom nastave arapskog jezika bogatiji i sretniji?

Grafikon 5. Da li ste izazove online nastave arapskog jezika pretvorili u svoje benefite?

Grafikon 6. Da li je online nastava arapskog jezika otvorila nove horizonte i mogućnosti, probudila maštu i kreativnost kod vas?

sa iskustvom *online* nastave arapskog jezika govori *Grafikon 4*.

Grafikoni 5. i 6. pokazuju da li je *online* nastava arapskog jezika izazove pretvorila u benefite, da li je pobudila maštu i kreativnost profesora i otvorila nove nastavne horizonte. Neznatan je broj profesora koji nisu spremni za nastavak *online* ili *kombinovane* nastave, 25% profesora je u potpunosti spremno, a ostalih 50% djelimično, dok je 21,4% umjereno spremno.

Profesori arapskog jezika smatraju da je samo 7,1% učenika i studenata bilo spremno za *online* nastavu arapskog jezika, da 14,3% nije bilo spremno nikako, 50% smatra da su bili djelimično spremni, a 28,6% da su bili umjereno spremni. Ohrabrujući je procenat od 64,3% učenika i studenata koji su mogli koristiti određene aplikacije i platforme za prisustvo nastavi. Anketa pokazuje da gotovo nije bilo učenika i studenata prema saznanjima profesora koji su bili uskraćeni za praćenje nastavnog procesa. Ostali, 21,4% su imali povremeno problema ili su ti problemi bili djelimični.

Profesori, 46,4%, su u potpunosti nastojali da *online* nastava arapskog jezika bude poticajna za učenike i studente, 42,9% je umjereno nastojalo da nastava bude poticajna, a 10,7% je djelimično ulagalo napore na tom putu. U realizaciji *online* nastave najviše su se koristile školske i fakultetske platforme za učenje i virtualne učionice, video i audio lekcije, društveni mediji, mobilni telefoni i viber pozivi.

Grafikoni 7. i 8. pokazuju šta su bili najveći izazovi i najveći benefiti u *online* nastavi arapskog jezika. Ispitanici su mogli birati više ponuđenih odgovora. Ohrabruju odabrani odgovori koji upućuju na zaključak da je uz brojne poteškoće ipak moguće govoriti o promjenama u metodama nastave arapskog jezika, o većoj fleksibilnosti i inovativnosti, o razbijanju predrasuda o nemogućnosti primjene novih metoda i obrazaca u nastavi arapskog jezika te da je polje otvorenih obrazovnih materijala i resursa bez granica.

Grafikon 9. otkriva činjenicu da je *online* nastava arapskog jezika, ipak, velika prilika za otkrivanje novih, stručnih i kreativnih potencijala profesora zapretenih u tradicionalnim normama i nastavnim obrascima koji su u novim okolnostima posegli za bogatom lepezom otvorenih obrazovnih mreža, umrežili se sa kolegama na globalnom nivou, a škole i fakulteti doživjeli tehnološku revoluciju.

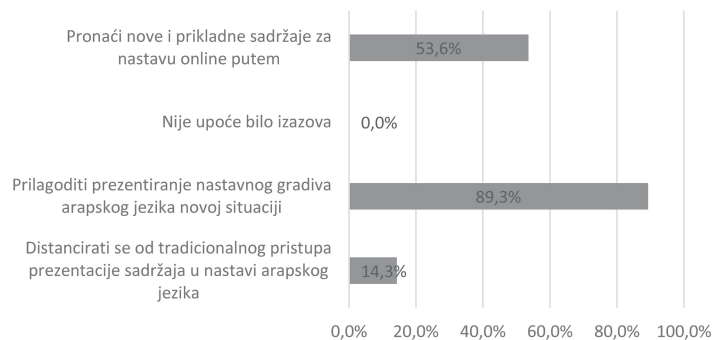
Za ocjenjivanje i vrednovanje učnika tokom pandemije i *online* nastave profesori, 32,1%, istakli su da im je bio najteži dio, te da su bili svjesni da učenici i studenti koriste pomoć drugih osoba i tako dolaze do rezultata, 46,4%. Njih 21,4% smatra da je ocjenjivanje bilo nerealno ili, kako kaže 21,4%, da su sa boljim ocjenama poticali učenike i studente.

Za 75% profesora bilo je najvažnije da očuvaju kontinuitet u nastavi, za 39,3% da pokažu kompatibilnost nastave arapskog jezika sa najnovijim tehničkim i tehnološkim dostignućima, a za 32,1% da fizičku distancu pretvore u novu nastavnu šansu. Njih 21,4% je kazalo da im je bilo najvažnije da se zabave i druže. Visok procenat profesora, 39,3%, smatra da je zainteresiranost učenika i studenata za arapski jezik u poređenju sa vremenom prije pandemije bila slabija, 28,6% profesora smatra da su bili podjednako nezainteresirani, isto toliko smatra da su se osjetili neki pozitivni koraci, a svega 7,1% smatra da je bila veća zainteresiranost.

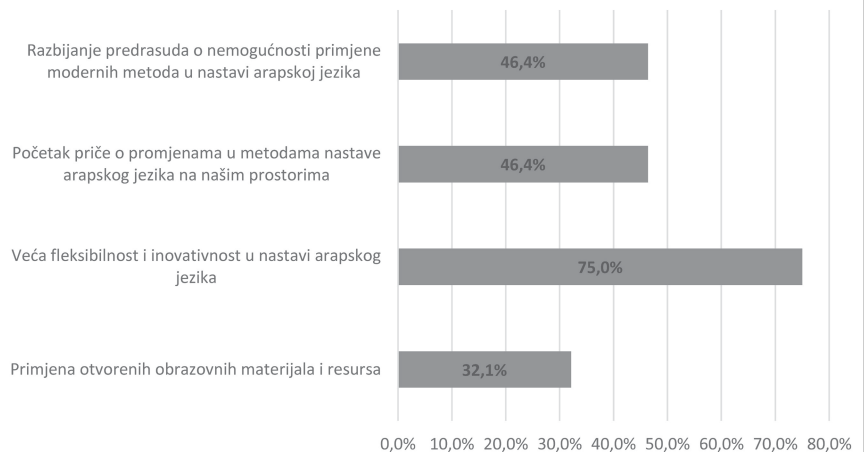
U konačnici, mišljenja profesora o njihovim učenicima i studentima tokom pandemije i *online* nastave bila su podijeljena. Da su imali aktivan pristup nastavi arapskog jezika, smatra 50% profesora, da su koristili ovaj oblik nastave da dođu do nerealnih rezultata smatra 46,4% profesora, da su bili samo formalno prisutni i nisu participirali u realizaciji časova smatra 28,6% profesora, da ovu nastavu nisu shvatili ozbiljno, smatra 25% profesora.

Polovina profesora arapskog jezika, 50%, smatra da će *online* nastava arapskog jezika imati blage promjene u nastavnom procesu, 35,7% smatra da

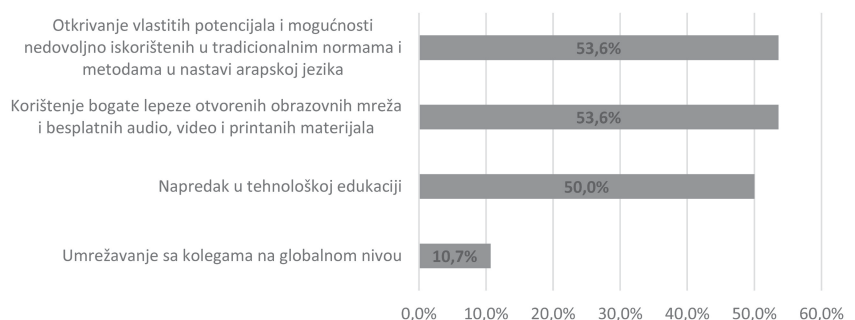
Grafikon 7. Najveći izazov u online nastavi arapskog jezika tokom pandemije COVID 19 bio je:

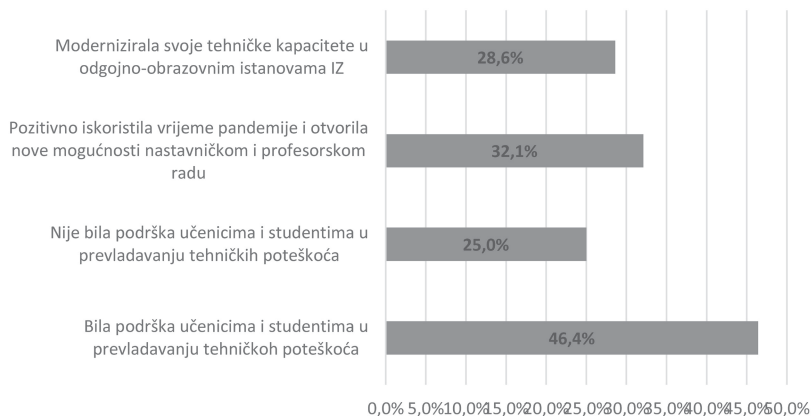
Grafikon 8. Najveći benefit u online nastavi arapskog jezika tokom pandemije COVID 19 bio je:

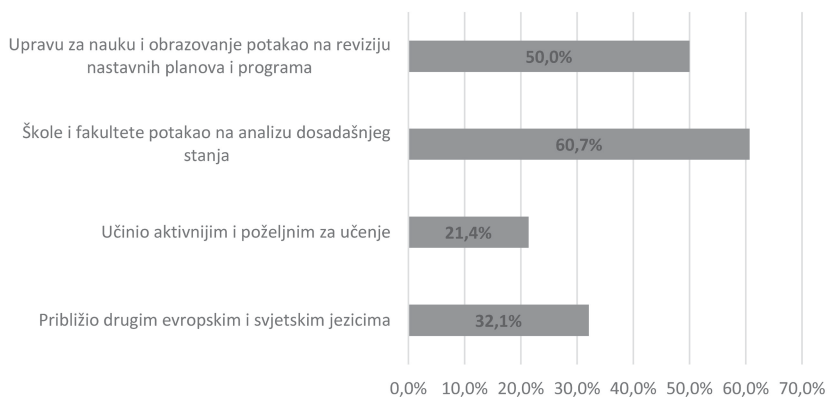
Grafikon 9. Najveći benefiti za nastavnike/profesore arapskog jezika kroz online nastavu su:

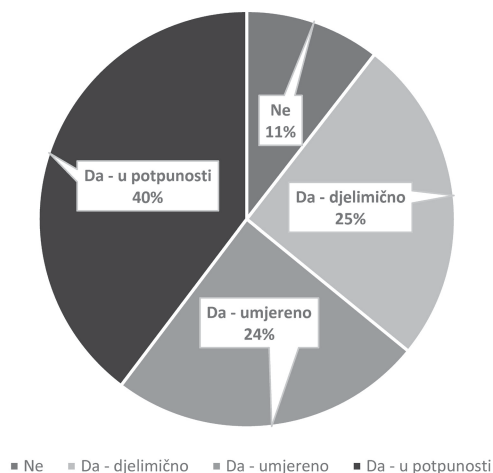
Grafikon 10. Smatram da je IZ sa svojim upravama i mrežom muftijstava i medžlisa na terenu:

Grafikon 11. Novi pristup u online nastavi arapskog jezika, arapski jezik je:

Grafikon 12. Da li je realizacija online nastave iz arapskog jezika bila na istom nivou kao nastava drugih predmeta?

će imati dugoročne efekte, dok 21,4% smatra da će efekti biti kratkoročne prirode. Nema onih koji vjeruju da *online* nastava neće ostaviti nikakve tragove na daljnjem toku nastave. Ohrabruje i to da 57,1% profesora arapskog jezika smatra da kroz nastavne planove treba uvesti obaveznu primjenu novih metoda u nastavi arapskog jezika, a 60,7% njih smatra da sva pozitivna iskustva online nastave arapskog jezika treba publikovati u jedinstvenoj i naučno zasnovanoj publikaciji u okvirima Islamske zajednice. Zanimljiv procenat od 25% profesora smatra da i nakon pandemije treba nastaviti sa načinom rada u nastavi arapskog jezika koji se koristio *online* putem, dok 21,4% smatra da se što prije treba vratiti na staro. Na ponuđene odgovore da je učenje arapskog jezika online putem "otežalo realizaciju nastavnih sadržaja" odgovorilo je 64,3% ispitanika, "da je unijelo svježinu u nastavu", potvrdilo je 28,6%, "da je učinilo nastavu atraktivnijom", 14,3%, i "da je potaklo ljubav prema arapskom jeziku", svega 7,1%.

Našoj Islamskoj zajednici a napose Upravi za obrazovanje i nauku može biti satisfakcija *Grafikon 10.* koji pokazuje kako su profesori arapskog jezika afirmativno doživjeli angažman Zajednice na planu osnaživanja tehničkih potencijala profesora i učenika i modernizacije nastavnog i odgojnog procesa u odgojno-obrazovnim ustanovama Islamske zajednice.

Grafikon 11. na najbolji način potvrđuje opravdanost intenziviranih aktivnosti Uprave za obrazovanje i nauku na planu unapređenja nastave arapskog jezika u odgojno-obrazovnim institucijama Islamske zajednice koje su započele još prije pandemije, a u vremenu pandemije intenzivirane. Rezultati ovih odgovora potvrđuju već usvojene nove nastavne planove i programe arapskog jezika u medresama i završnu fazu u odabiru novih udžbenika arapskog jezika čija bi primjena trebala započeti sa narednom školskom godinom.

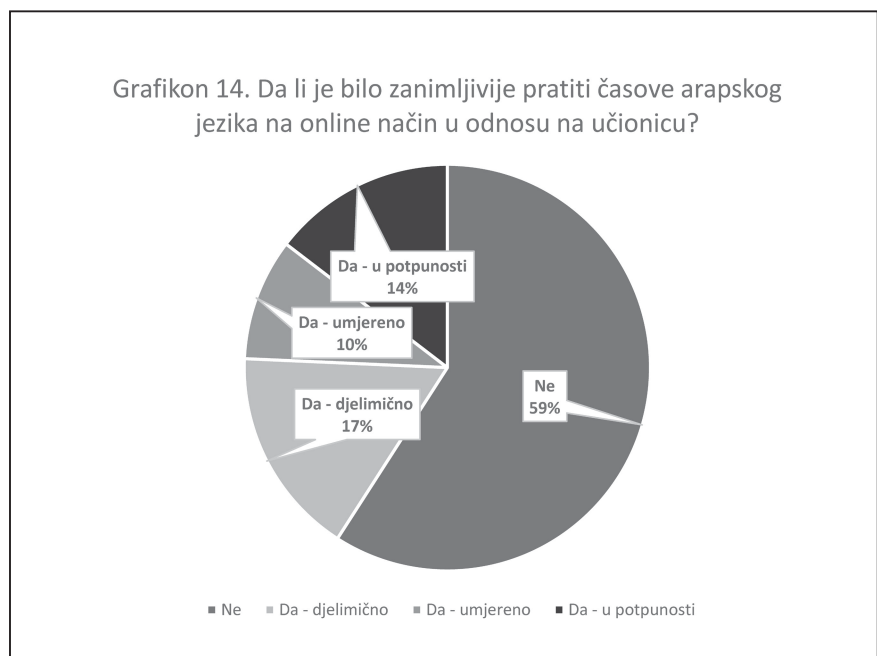
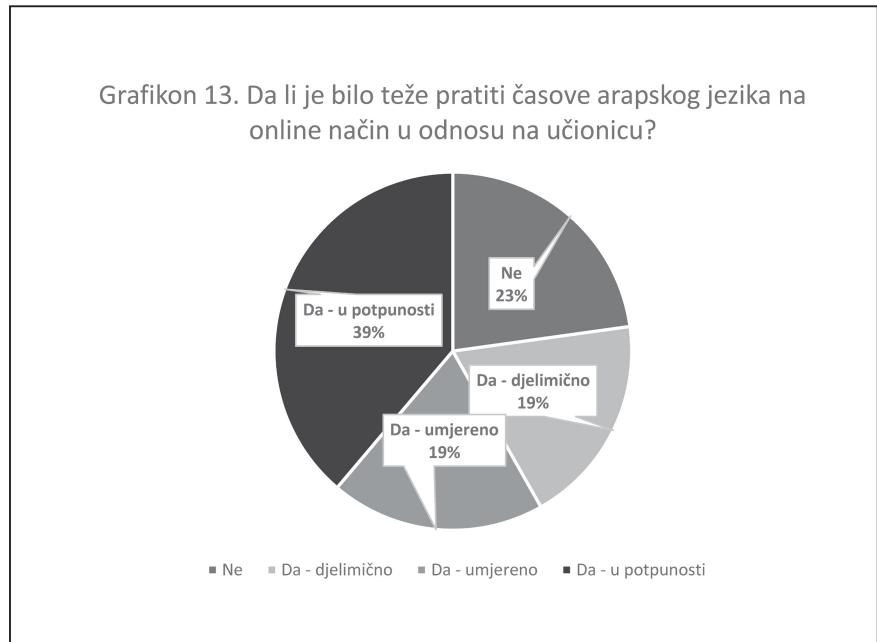
U završnim komentarima o pozitivnim i negativnim iskustvima *online*

nastave arapskog jezika i preporuka-
ma za daljnji rad jedan broj profesora
piše da je rad u učionici “nepreva-
žideni način prezentiranja gradiva
iz arapskog jezika”, dok drugi, zna-
čajniji, zapaža “da je online nastava
polučila široku lepezu pozitivnih
mogućnosti i materijala te da bi u
okvirima Islamske zajednice treba-
lo ozbiljno razmišljati o publicira-
nju digitalnog udžbenika za *online*
nastavu arapskog jezika”. Zanimljiva
su zapažanja pojedinih profesora koji
pišu “da su se tokom *online* nastave
pojedini učenici i studenti pretvorili
u istraživače te da su *online* ča-
sovi veoma često bili i platforma za
prezentiranje njihovih istraživanja”.

2.2. Deskriptivna analiza uzorka učenika i studenata

Učenici i studenti su u procentu
od 35,4% odgovorili da se *online* na-
stava organizirala pola *online* a pola u
učionici, 19,8% je kazalo da se nastava
odvijala isključivo online, 19,7% da je
najviše bila *online* a manje u školi ili
na fakultetu, 18,3% je kazalo da je na-
stava bila više u školi ili fakultetu nego
online. Samo 9,6% učenika i studenata
je kazalo da njihove škole ili fakulteti
nisu spremno dočekali izazove pande-
mije, njih 27,3% je kazalo da su škole
i fakulteti bili u potpunosti spremni
pred izazovima pandemije, 31,9% su
rekli da su škole i fakulteti djelimično
bili spremni a 31,2% da su škole i fa-
kulteti umjereno spremni dočekali iza-
zove pandemije. Slično su odgovarali i
u kontekstu adekvatne tehničke infra-
strukture i institucionalne podrške na-
stavi arapskog jezika: 28,4% ispitanika
je kazalo da je ona u potpunosti postojala,
29% da je bila umjereno prisutna,
27,9% da je bila prisutna djelimično
a 14,7% ispitanika je kazalo da takve
podrške nikako nije ni bilo.

Grafikon 12. pokazuje da su učenici
i studenti u ogromnom procentu po-
tvrdili da je online nastava arapskog
jezika bila na istom nivou kao i nasta-
va drugih predmeta. Ohrabrujuće je
da je 50% učenika i studenata imalo
adekvatnu opremu za praćenje *onli-
ne* nastave iz arapskog jezika, 19,85%
je imalo djelimično dobru opremu,

17,5% umjereno dobru, dok 12,4% nikako nije imalo adekvatnu opremu za praćenje online nastave arapskog jezika. Većina ispitanika, 77,1%, rekla je da nikako nije morala kupovati dodatnu opremu a 11,3% je kazalo da je djelimično moralo kupiti nešto od opreme. U ogromnom procentu, 85,8%, kazali su da *online* nastava nije opteretila njihove kućne budžete ili da se to desilo djelimično, 8,8%. Također, 90,2% studenata i učenika su istakli da prilikom kupovine adekvatne opreme za *online* nastavu nisu imali nikakvu pomoć pojedinaca ili institucija.

Na pitanje da li su bili spremni na novi način prezentiranja gradiva iz

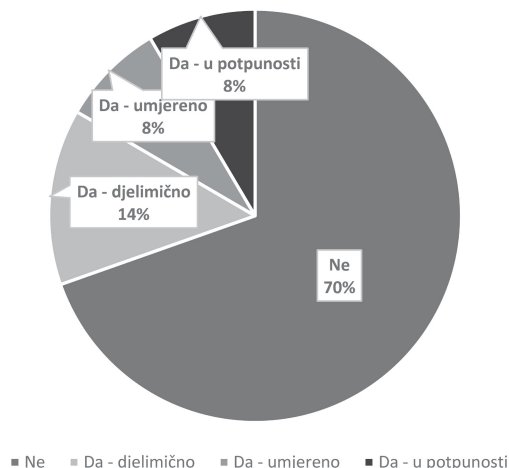
arapskog jezika mišljenja su različita: 19,2% je bilo u potpunosti spremno, 36,1% bilo je spremno djelimično, 22% umjereno a 22,7% uopće nije bilo spremno za novi oblik nastave arapskog jezika u medresama i na fakultetima.

Grafikon 13. pokazuje da li je učenicima i studentima bilo teže pratiti *online* nastavu arapskog jezika u odnosu na nastavu u učionici. Samo je 22,8% kazalo da im uopće nije bilo teže pratiti *online* časove arapskog jezika.

Slijede odgovori koji su pomalo neočekivani i zaslužuju posebnu vrstu propitivanja i analiza. *Grafikon 14.* pokazuje da čak 59% učenika

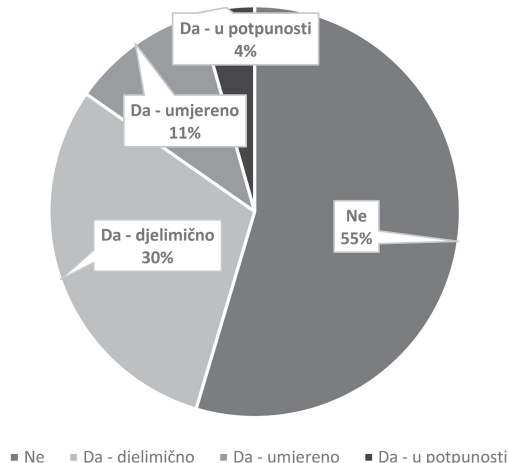
Grafikon 15. Da li ste lakše učili i usvajali nastavne sadržaje iz arapskog jezika na online način u odnosu na učionicu?

i studenata smatra da su *online* časovi arapskog jezika bili manje zanimljivi od onih u učionici, a svega 14,6% je istaklo da su im ti časovi bili u potpunosti zanimljiviji.

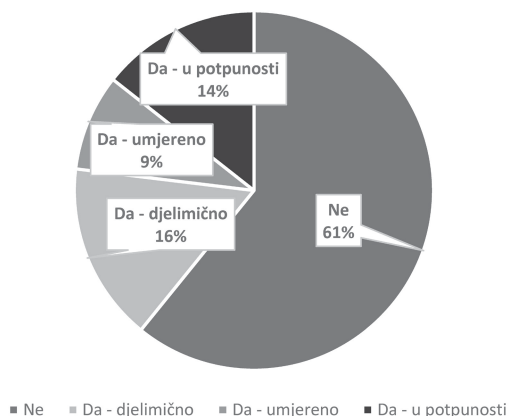
Grafikon 15. pokazuje da učenici i studenti u velikom broju od 70% smatraju da je lakše učiti i usvajati nastavne sadržaje arapskog jezika preko nastave u učionici. S tim u vezi, 76,2% učenika i studenata smatra da tokom *online* nastave nisu naučili više arapski jezik, dok preostalih 25% ima podijeljena mišljenja da se to desilo djelimično, 11,6%, umjereno ili u potpunosti. Također, 68% studenata i učenika ističu da tokom *online* nastave nisu više učili arapski jezik, da su ga učili djelimično više, 16,9%, a samo 8% tvrdi da su učili u potpunosti više.

Grafikon 16. Da li su tokom online nastave arapskog jezika osnažene vaše komunikativne kompetencije?

Grafikon 16. pokazuje sumnju učenika i studenata da je *online* nastava ostavila traga na povećanju njihovih komunikativnih kompetencija. Samo 4% učenika i studenata smatra da je *online* nastava bila prilika na tom planu. Anketa pokazuje da je značajan dio učenika i studenata, 13,7%, u potpunosti ovladao tipkanjem na arapskom jeziku, djelimično 33,8%, umjereno 19%, a 33,5% nije ovladalo tom tehnikom. S tim u vezi su i odgovori koji pokazuju da arapsko pismo nije predstavljalo problem kod pisanja zadaća i testova, 56%, da je djelimično predstavljalo problem, 24,8%, da je umjereno predstavljao problem, 10,8%, a za 8,3% učenika i studenata to je bio veliki problem.

Grafikon 17. Da li biste željeli nastaviti učiti arapski jezik na online način?

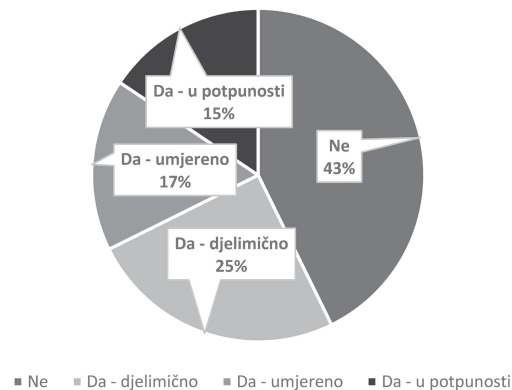
Grafikon 17. pokazuje da većina učenika i studenata nema jasno izražen interes za nastavak nastave arapskog jezika *online* putem niti su za taj oblik nastave motivirani. Učenici i studenti nisu pokazali interes u ogromnom broju niti za kombinirani oblik nastave. Njih 52,2% to ne želi, 22,9% to želi djelimično, 12,1% to želi umjereno, a samo 12,9% bi bilo spremno i na tu opciju. Zanimljivo je da su učenici i studenti primijetili da je značajan broj profesora arapskog jezika, 48,6%, bio educiran za *online* nastavu arapskog jezika, umjereno

educiran, 22,7%, djelimično educiran, 20,3%, dok za 8,4% smatraju da nisu bili educirani.

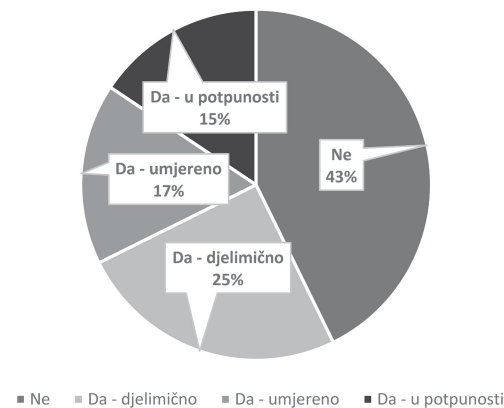
Podijeljena su mišljenja učenika i studenata u kontekstu zanimljivosti i atraktivnosti prenošenja nastavnih sadržaja arapskog jezika *online* putem. Njih 32,2% smatra da su u potpunosti bili zanimljivi, 25,1% da su djelimično bili zanimljivi, 21,8% da su umjereno bili zanimljivi, dok 21% smatra da uopće nisu bili zanimljivi. Odgovori su različiti i na putu dolaska do odgovora da li su profesori arapskog jezika tokom pandemije bili dovoljno motivirajući za učenjem nastavnih sadržaja iz arapskog jezika *online* putem. Tako 30,9% učenika i studenata smatra da uopće nisu bili motivirajući, 31% smatra da su bili djelimično motivirajući, 18,7% da su bili umjereno motivirajući, a svega 19,5% smatra da su bili u potpunosti motivirajući. U kontekstu prilagođenosti nastavnih sadržaja arapskog jezika *online* nastavi, odgovori su također različiti: 31,9% smatra da su bili u potpunosti prilagođeni, 29,4% da su bili djelimično prilagođeni, 25,5% da su bili umjereno prilagođeni, a 13,2% smatra da uopće nisu bili prilagođeni. Također, učenici i studenti smatraju da je 32,5% profesora imalo više razumijevanja prema specifičnostima *online* nastave arapskog jezika, da je 26,1% imalo djelimičnog razumijevanja, 25,9% je imalo umjereno razumijevanja, a 16,1% profesora prema učenicima i studentima tokom pandemije nisu imali razumijevanja. Zanimljivi su odgovori na pitanje vezano za opterećenost učenjem nastavnih sadržaja tokom *online* nastave arapskog jezika. Među ispitanicima 38% smatra da nisu bili opterećeni, 26% smatra da su bili djelimično opterećeni, 18% smatra da su bili umjereno opterećeni, dok 18% smatra da su bili u potpunosti opterećeni.

Grafikon 18. ilustrira odgovore učenika i studenata u vezi sa rezultatima koje su postigli tokom *online* nastave arapskog jezika. Gotovo polovina učenika i studenata nisu ostvarili bolje rezultate! U prilog tome ide

Grafikon 18. Da li ste tokom pandemije postigli bolje rezultate iz arapskog jezika?

Grafikon 19. Da li ste "prepisivali" na testovima ili ispitima?

i činjenica da na pitanje: "Da li ste ulagali manji napor a postigli bolje rezultate tokom *online* nastave arapskog jezika?", 40,7% ispitanika kaže da nije, a samo 17,8% kaže da je to u njihovom slučaju tačno. U kontekstu više razumijevanja kod ocjenjivanja tokom *online* nastave arapskog jezika studenti su rekli da je 28,6% profesora imalo više razumijevanja, da je 29,3% imalo djelimično više razumijevanja, da je 24,9% profesora imalo umjereno razumijevanje te da 17,2% profesora arapskog jezika nije imalo više razumijevanja tokom ocjenjivanja učenika i studenata u vremenu pandemije COVID-19.

Grafikon 19. pokazuje je li bilo prepisivanja tokom ispita i pismenih zadaća iz arapskog jezika koji su se realizirali *online* putem.

Na pitanje da li je u virtualnom okruženju ostvarena socijalna interakcija između učenika, studenata i profesora, 15,5% je odgovorilo da se to u potpunosti desilo, 39,6% da se to desilo djelimično, 20,3% da se to desilo umjereno, a 24,6% smatra da socijalna interakcija uopće nije ostvarena.

U završnim komentarima o pozitivnim i negativnim iskustvima *online* nastave arapskog jezika i preporukama za daljnji rad učenici i studenti ističu često da nisu imali pozitivnih

iskustava, ali i to da je online nastava arapskog jezika imala prednost boravka u kućnom ambijentu. Oni također među pozitivnim iskustvima ističu kreativnost profesora, korištenje audio-video materijala tokom nastave, ali jedan broj njih i bolje ocjene. Među najtežim iskustvima učenici i studenti izdvajaju pisanje zadaća, odgovor za ocjenu i ispitne zadatke. Tvrde da je gradivo bilo obimno, a vrijeme za pisanje ispita ograničeno i nedovoljno za postizanje dobrih rezultata. Navode i poteškoće sa korištenjem arapske tastature kao i poteškoće s internetskom konekcijom. Studenti i učenici među preporukama ističu potrebu za povratkom u učionice, više kreativnosti na časovima arapskog jezika, više komunikacije i reduciranje gramatičkog gradiva.

Zaključak

Provedeno istraživanje o iskustvima *online* nastave arapskog jezika u uvjetima pandemije imalo je za cilj ostvariti uvid u stavove učenika, studenata i profesora arapskog jezika u vezi sa *online* nastavom arapskog jezika, stepen njihovog zadovoljstva i izazove sa kojima su se suočavali tokom njezine realizacije. Također, istraživanje je nastojalo dobiti odgovore da li je *online* nastava arapskog jezika bila poticaj za nove iskorake u prezentiranju nastavnog gradiva iz arapskog jezika i prilika za uvođenje novih metoda u nastavu arapskog u odgojno-obrazovnim institucijama Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini u vremenu kada se nastava vrati u klasične učionice i predavaonice. Očekivanu pozitivnu energiju, koja je nastala kao rezultat novog oblika nastave, nismo osjetili u procesu analize dobivenih podataka. Rezultati

istraživanja pokazuju da su učenici, studenti i njihovi profesori uglavnom zadovoljni organizacijom online nastave arapskog jezika i da nisu imali većih poteškoća u procesu prelaska na online način i njezinu realizaciju. Istovremeno, detektovana je izražena doza nezadovoljstva postignutim rezultatima i konačnim ishodima u nastavi arapskog jezika nakon dvije godine pandemije. Sudimo da bi veća doza zadovoljstva bila prisutna da se izvršila adekvatna prilagodba i redukcija nastavnog plana i programa koja u slučaju online nastave nije mogla podnijeti zacrtani obim, a na taj način i postići očekivane rezultate.

Pa i pored toga, istraživanje je pokazalo da je profesorski kadar spreman na inovacije i uvođenje novih metoda u nastavi arapskog jezika, ali i njihovu sumnju da *online* nastava arapskog jezika značajno može imati dugoročne efekte u nastavi arapskog jezika i podizanje standarda u nastavi nakon vremena pandemije. Nema onih koji vjeruju da *online* nastava neće ostaviti nikakve tragove na daljnjem toku nastave. Ohrabruje i to da 57,1% profesora arapskog jezika smatra da kroz nastavne planove treba uvesti obaveznu primjenu novih metoda u nastavi arapskog jezika, a 60,7% njih smatra da sva pozitivna iskustva *online* nastave arapskog jezika treba publikovati u jedinstvenoj i naučno zasnovanoj publikaciji u okvirima Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. Zanimljiv procenat od 25% profesora smatra da i nakon pandemije treba nastaviti sa načinom rada u nastavi arapskog jezika koji se koristio *online* putem, dok 21,4% smatra da se što prije treba vratiti na staro. Ove pozitivne stavove okrenute ka promjenama u nastavnom procesu arapskog jezika nužno je iskoristiti u kontekstu

revizije i izmjene nastavnih planova i programa arapskog jezika, konačno odabira nove udžbeničke literature i početka kontinuirane doedukacije profesorskog kadra arapskog jezika u odgojno-obrazovnim ustanovama Islamske zajednice Bosne i Hercegovine i zemalja iz bližeg okruženja.

Većina učeničke i studentske populacije koja je učestvovala u istraživanju smatra da im je teže bilo pratiti časove arapskog jezika *online* putem i da su lakše učili i usvajali nastavne sadržaje arapskog jezika preko nastave u učionici, njih 70%. Gotovo polovina smatra da nisu ostvarili bolje rezultate. Većina učenika i studenata, njih 59%, smatra da su *online* časovi arapskog jezika bili manje zanimljivi od onih u učionici. Također, 76,2% učenika i studenata smatra da tokom *online* nastave nisu naučili više arapski jezik, ali da ga nisu više ni učili. Sumnjaju da je *online* nastava ostavila traga na povećanju njihovih komunikativnih kompetencija. Podijeljena su mišljenja učenika i studenata u kontekstu zanimljivosti i atraktivnosti prenošenja nastavnih sadržaja arapskog jezika *online* putem. I ovi podaci jasno pokazuju na hitnost promjena i novog koncepta u nastavi arapskog jezika. Nezainteresiranost učenika za arapski jezik, neatraktivnost udžbeničke literature, još uvijek tradicionalni pristup u prezentiranju nastavnih sadržaja, zahtijeva permanentno propitivanje i inoviranje nastavnih planova i programa arapskog jezika svake četiri godine kako to nalaže sistem osiguranja kvalitete: kvalitet nastavnih planova, kvalitet i adekvatnost sadržaja udžbenika.

Rezultati ovog istraživanja mogu biti realna platforma za dodatne analize na planu novih iskoraka u nastavi arapskog jezika.

Literatura

- Abbasi, S., Ayoob, T., Malik, A. and Memon, S.I. (2020). "Perceptions of students regarding E-learning during Covid-19 at a private medical college", Pakistan Journal of Medical Sciences, Vol. 36, S57-S61. doi: 10.12669/pjms.36.COVID19-S4.2766.
- Čukušić, M., Jadrić, M. (2012). *E-učenje: koncepti i primjena*. Zagreb: Školska knjiga.
- Dubovicki, S., Omičević, A. (2016). *Nastavne metode kao poticaj učeničkoj kreativnosti*. Život i škola, 62 (1), 105-124. Preuzeto s: <https://hrcaak.srce.hr/file/243501> (9.3.2022)

- Gačal, H., Zlatić, L. (2020). "Zadovoljstvo studenata online nastavom, mentalno zdravlje studenata tijekom pandemije COVID-19 i čimbenici vezani uz uspješnost provedbe online nastave", u: Bogdan, A., i suradnici (ur.), Koronavirus i mentalno zdravlje – psihološki aspekti, savjeti i preporuke (str. 273-278). Zagreb, Hrvatska psihološka komora.
- Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini, Reisu-l-ulema, "Instrukcije o postupanju organizacionih jedinica, organa, ustanova i drugih pravnih lica Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini", broj: 01-03-1-1313/20, 12. mart 2020. godine.
- Katarina Marcuš Logožar (2021). "Nastava na daljinu (online nastava) usmjerena na učenika", pregledni rad, Napredak, 162 (3-4), str. 345-369. <https://hrcak.srce.hr/file/388587>, (9.3.2022)
- Koludurović, Morana; Zbukvić Ožbolt, Snježana (2020). "Procjena kvaliteta online nastavnog procesa u obrazovanju odraslih: Perspektiva polaznika programa", Andragoški glasnik, Vol 24, Broj 1-2, str. 36-49., <https://hrcak.srce.hr/file/394789>, (8.2.2022.)
- Matasić, I., Dumić, S. (2012). *Multimedijске tehnike u obrazovanju. Medijska istraživanja*, 18 (1), 143-151. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/file/127125> (9.3.2022.)
- Matijević, M., Topolovčan, T. (2017). *Multimedijска didaktika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Procjena online nastave tokom pandemije COVID-19 od strane roditelja, učenika i nastavnika u BiH – Izvještaj – Step by step, zajednica inovativnih nastavnika, Promovite – socijalna istraživanja.*

زهرة عليسباھيتش

تجربة دروس اللغة العربية عن بعد في زمن الجائحة

الموجز

يقدم هذا المقال نتائج البحث التجريبي لآراء وتجارب التلاميذ والطلاب والمدرسين في تدريس اللغة العربية عن بعد في المؤسسات التربوية والتعليمية التابعة للمشيخة الإسلامية، خلال جائحة كوفيد 19، وقد أجري هذا البحث في الفترة الممتدة من مارس إلى يونيو 2020، وأثناء السنة الدراسية 2021. وقد أجري البحث باستبيان عبر Google على عينة من 878 تلميذا وطالبا و28 مدرسا في تسع مدارس ثانوية إسلامية ومدرستين ثانويتين عامتين وثلاث كليات، وكلها تابعة للمشيخة الإسلامية في البوسنة والهرسك ودول الجوار، وأظهرت نتائج البحث ثمار تدريس اللغة العربية عن بعد، وجودة الحصص، ومدى رضا التلاميذ والطلاب والأساتذة بهذا الأسلوب الجديد في تنفيذ المحتوى التدريسي.

الكلمات الرئيسية: اللغة العربية، التدريس عن بعد، التلاميذ، الطلاب، المدرسون، المدارس الثانوية الإسلامية، الكليات الإسلامية في البوسنة والهرسك.

Summary

EXPERIENCE OF ONLINE CLASSES OF THE ARABIC LANGUAGE DURING THE PANDEMIC

Zehra Alispahić

The article presents results of empirical research studying the attitudes towards and experiences of online classes of students and professors of the Arabic language in educational and upbringing institutions of the Islamic Community, including madrasas, gymnasiums and faculties during the COVID -19 pandemic, from March to June 2020 and throughout the academic year 2021. The results of this research carried out through Google form of questioner on a sample of 878 pupils and students and 28 professors in nine madrasas, two gymnasiums and three faculties of the Islamic Community in Bosnia and Herzegovina and the countries in the closer region, showed the effects of the online model of teaching the Arabic language, its quality and the degree of satisfaction with the new approach to teaching for both, teachers and students.

Keywords: Arabic language, language, online method of teaching, pupils, students, professors, madrasas, gymnasiums, Faculties of Islamic Studies in Bosnia and Herzegovina